

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1941

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΟΙ “ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ”,

‘Από τὰ στοιχεῖα πού ἀπαρτίζουν τὸν κριτικὸν ἔλεγχον ἑνὸς συγγραφέα, εἴτε εἰδικὰ γιὰ ὀρισμένα τοῦ ἔργου πρόκειται, εἴτε καθολικὰ γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου καὶ τῆς προσωπικότητάς του, τὸ πιὸ στενόκαρδο καὶ τὸ πιὸ ἀντιπαθητικὸ εἶναι δίχως ἄλλο τὸ κεφάλαιο πού ἀναφέρεται στὶς «ἐπιδράσεις». Ὅχι γιατί ἡ βάση του τάχα εἶναι αὐθαίρετη, ἢ γιατί ἡ συμβολὴ του στὴ γενικὴ διαφώτιση μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ δευτερεύουσα. Ὁ ἔλεγχος τῶν ἐπιδράσεων ἀνατρέχει ἴσα-ἴσα στὴ ρίζα τοῦ ζητήματος, κι’ ἀποσαφηνίζει πλῆθος πρωταρχικὰ αἰνίγματα πού θάμεναν ἀξεδιάλυτα χωρὶς αὐτὸν ἴσαμε τὸ τέλος. Ἀλλὰ γιατί κανένα ἄλλο κεφάλαιο τῆς κριτικῆς δὲ μπορεῖ μὲ τόσην εὐχέρεια, καθὼς αὐτό, νὰ δώσει λαβὴ σ’ ὑποπτες διαπιστώσεις, νὰ συγκαλύψει βαθύτερες μοχθηρίες, σκοτεινὰ κι’ ἀπώθημένα πάθη τοῦ κριτικοῦ. Ἀκόμα κ’ ἡ παιδιάστικη, μὰ τόσο διαδεδομένη ἀδυναμία τῆς πολυπραγμωσύνης, βοηθάει στὸ ἔργο τῆς γενικῆς σύγχυσης μὲ τρόπο πολλὰς φορὲς ἀποφασιστικὸ. Ὁ κριτικὸς δὲ μελετᾷ ἀφιλόκερδα τὸ συγγραφέα. Τὸν μεταχειρίζεται σὰ μέσο γιὰ προσωπικὴ του ἐπίδειξη, σὰ θῦμα. Κ’ ἡ διαστροφή τῆς πραγματικότητας, προχωρώντας ἀπρόσκοπτα στὸ θεάρεστό της ἔργο, συσκοτίζει τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης, περιβάλλει μὲ φωτοστέφανο σοφίας ἀνεξέλεγκτης τὸ μελετητὴ καὶ πραγματοποιεῖ, μὲ διαφορετικὸ κάπως νόημα ἀλλὰ βαθύτερον κυνισμό, τὸν ἀφορισμὸ τοῦ Ἀνατόλ Φράνς: «Θὰ σᾶς μιλήσω ὄχι γιὰ τὸ Σαίξπηρ, τὸ Μολιέρο ἢ τὸ Μπαλζάκ, ἀλλὰ γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου ἐξ ἀφορμῆς τους. Εἶναι μιὰ ὠραία εὐκαιρία»!...

Ὁ ἔλεγχος τῶν ἐπιδράσεων, προκειμένου γιὰ συγγραφέα τοῦ τύπου τοῦ Παπαδιαμάντη, κρύβει δυσκολίες κι’ ἀντιφάσεις πολυπλοκώτερες ἀπὸ τίς συνηθισμένες ἐνὸς τέτοιου κριτικοῦ ἔργου. Δυσκολίες ὑποκειμενικὲς — σὰν αὐτὲς πού προανέφερα — κι’ ἀντικειμενικὲς, ὀφειλόμενες στὴν ἰδιομορφία τοῦ κρινόμενου. Τὶς πρῶτες θέλησα νὰ ξορκίσω μὲ τὸ ν’ ἀναλάβω νὰ γράψω γιὰ τὸ θέμα τοῦτο ἐγὼ πού, τουλάχιστον, δὲν εἶμαι κριτικὸς. Εἶναι κάποιες παρατηρήσεις πού τὸ ἐνστικτὸ μας τῆς λεπτότητας ἐπιτρέπει μονάχα σ’ οἰκογενειακὰ πρόσωπα κι’ ὄχι ποτὲ σὲ τρίτους... Οἱ ἀντικειμενικὲς δυσκολίες — καθὼς σημείωσα — εἶναι σοβαρώτατες προκειμένου γιὰ συγγραφέα σὰν τὸν Παπαδιαμάντη. Τὸ πρᾶμα προβάλλει αὐτονόητο.

Δὲν εἶναι μονάχα ἡ ἔντονη κι’ ἀδρῆ προσωπικότητά του πού ἀποκρούει ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κάθε ὑπόνοια γιὰ ἐπιδράσεις. Σὲ συγγραφεῖς μ’ ἀνάλογην αὐτοτέλεια, μορφικὴ ἢ οὐσιαστικὴ, ἕνας ἔλεγχος μὲ τέτοια κατεύθυνση δὲ θὰ συναντοῦσε ἴσως τίς ἴδιες ἀκριβῶς δυσκολίες. Ἡ πορεία τοῦ πνεύματος, ρεῦμα ζωϊκὸ, χεῖμαρρος θερμὸς, διασχίζει σταθερὰ ἐποχὰς κ’ αἰῶνες, κ’ ἡ αὐτὴ ὑγρότητά του διαποτίζει μὲ τὰ σπέρματα μιᾶς ἀργόπλαστης παράδοσης τοὺς δημιουργοὺς τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλο. Μὰ ἡ ἀπωθητικὴ δύναμη τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι δυνατότερη ἴσως γιατί, μέσα του, ἔχει κιόλας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ διαμορφωθεῖ, ἀπὸ ἀταβισμό, ψυχικὴ προδιάθεση, πνευματικὴ συγγένεια προπάντων, ὁ στερεὸς πυρήνας τοῦ πνευματικοῦ τύπου πού θὰ πραγματοποιήσῃ ἐκεῖνος σταθερὰ κι’ ἀπαρασάλευτα σ’ ὅλη τὴν κατοπινὴ ζωὴ του.

Ἡ «Γυφτοπούλα», οἱ «Ἐμποροὶ τῶν Ἐθνῶν», εἶναι προσφορά στὸ αἶτημα τῆς καθημερινῆς ἀνάγκης, ἐκδηλώσεις ξένες πρὸς τὴ βαθύτερή του προσωπικότητα. Γιὰ τοῦτο κι’ ὁ ρόλος τοῦ Γουὼλτερ Σκότ, ἐνὸς ἀπὸ τὰ ὄνόματα πού κυκλοφοροῦσαν στὶς συνειδήσεις τότε, μένει ξώπετσος, ἀνὸς ὄχι μηδαμινός. Ἱστορικὸ θέμα, ἱστορικὸ «περιβάλλον», ἱστορικὴ μέθοδος στὴν ἀφήγηση. Μὰ κ’ ἐδῶ πιστεύω πὼς δὲν εἶναι τόσο τὸ ἐπικὸ ὕφος τοῦ Σκότου συγγραφέα, τὸ ὕφος μὲ τὴν παχύρρευστη ἀγωγή καὶ τὴ χρωματικὴ πυκνότητα, πού ἀκολουθεῖ ὁ Παπαδιαμάντης. Γράφοντας ἐπιφυλλίδα γιὰ ἐφημερίδα, παραδειγματίζεται μᾶλλον ἀπὸ τὸ Γάλλο μιμητὴ τοῦ Σκότ, τὸ Δουμᾶ, πού ἔδωσε λιγώτερη ψυχικὴ ὁσταση μὰ περισσότερην ἐξωτερικὴν δραματικότητα στὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ λόγου. Τὴ φραστικὴν εὐκινησία, τὸ ταχυδακτυλουργικὸ παίξιμο τῶν ἀπροόπτων, τὸ μηχανικὸν ἐρεθισμό τοῦ ἐνδιαφέροντος πασχίζει νὰ ἐπιτηδευτεῖ ὁ Παπαδιαμάντης. Τὸ ἀποτέλεσμα φυσικὰ εἶναι μετριώτατο κ’ ἡ σημασία τῶν ἔργων του ἐκείνων στενά γραμματολογικὴ.

Συγγενέστερη στὴν ψυχὴ του, τὴν τρυφερὴ καὶ «καθιστικὴ», μοιάζει ἡ προσωπικότητα τοῦ Καρόλου Ντίκενς. Ἦξερε τὴ γλῶσσα του, τὴ διάβαζε, τὴ μετάφραζε. Τὰ «Χριστουγεννιάτικα Διηγήματα» ἔχουν ἐπιδράσει πάνω του, καὶ τ’ ἀνάλογα δικά του ἀντιφεγγίζουν κάποια ἀπὸ τὰ γνωρῆ

σματα εκείνων. Μά οι επιδράσεις τούτες είναι επιδράσεις ψυχής, όχι μορφής. Μιά άνεση στην αφηγηματική κίνηση, αίθρια πατριαρχικής γαλήνης, συμπάθεια τρυφερή στον άνθρωπο, τους άπλοϊκούς και ταπεινούς τύπους. Είναι επιδράσεις στην ψυχική μόρφωση του συγγραφέα περισσότερο παρά υποδείγματα για τεχνικές λύσεις. Κι' έδω, όπως παντού άλλωστε, ο αντίλαλος των προσώπων ακούγεται απόμακρος, άχνός, και μόλις το έξασκημένο αυτί μπορεί να τον ξεχωρίσει. Είναι παράδοξο ότι ο Παπαδιαμάντης, γόνος και μαθητής από πολλές πλευρές του 19^{ου} αιώνα, δε νιώθει την ανάγκη να καθορίσει τη στάση του τουλάχιστον σαν αφηγητής. Η εποχή του έχει καλλιεργήσει μορφικά τον πεζό λόγο, του έδωσε συνείδηση, ρυθμό, άνεση, πλαστικότητα. Το ύφος του Παπαδιαμάντη, δίχως να είναι βέβαια το ήθελημένα σπασμωδικό των μεταγενέστερων έμπρεσιονιστών πεζογράφων, δεν είναι ούτε και το στρωτό, «κλασικό», των συγχρόνων του. Δεν είναι στυλίστας ο Παπαδιαμάντης, κι' αυτό ίσως φανεί βέβηλη αντίφαση για πολλούς προσκολλημένους τυφλά στα ταμπού της νεώτερης πνευματικής μας ζωής. Δημιουργεί άτμόσφαιρα συχνά, υποβάλλει, συγκινεί, κι' αυτά βέβαια είναι κάποια από τα γνήσια γνωρίσματα ενός ώραίου ύφους. Μά υπάρχει και σωρεία από αφηγήματά του που δε διαβάζονται καν, μ' όση καλή θέληση κι' αν εξαντλήσει γι' αυτό κανένας. Το ύφος του δεν είναι αξία ένιαία, αὐθύπαρκτη, καθολική. Το ψυχικό άρωμα είν' εκείνο που δίνει γοητεία στα έργα του, το περιεχόμενο δηλαδή, σε πείσμα της μορφής τους. Οι έξαιρέσεις, όπως τ' «Όνειρο στο κύμα», είναι λιγοστές. Είχα μιλήσει άλλοτε για τη γλώσσα του, κ' υποστήριξα τότε την άποψη της έσωτερικής της συνέπειας με την εκκλησιαστική, στατική ψυχή του. Η γλώσσα αυτή όμως δεν έχει ούτε μέτρο, ούτε συνέπεια αισθητική. Διαμορφώνεται «κατά το δοκούν» και παρεκτρέπεται μόλις λιγάκι χαλαρώσει ή συνειδητή έποπτεία του συγγραφέα.

Στό έργο της ώριμότητας, τη «Φόνισσα», αντιλαλούν ζωηρότερα κάπως οι θύμησης από ένα ξένο ανάλογο, που διάβασε άσφαλώς ο Παπαδιαμάντης μεταφρασμένο σ' έπιφυλλίδα. Άνάμεσα στο «Έγκλημα και Τιμωρία» και τη «Φόνισσα» ωστόσο, πιστεύω πως υπάρχουν μάλλον αναλογίες μύθου παρά άτμόσφαιρας ή χειρισμού. Βέβαια, θα μπορούσε κανένας να σημειώσει σαν αναλογίες σοβαρές τη χρωματική πρόοδο που άκολουθούν οι ψυχικές καταστάσεις, τη διαισθητική ευαισθησία, τη συγγενή παρατήρηση κάποιων συμπτωμάτων χαρακτηριστικών. Μά η καθολική σύλληψη, το ήθικό βάθος, ή προοπτική γωνία των δυο έργων, παρουσιάζει βαθύτατες διαφορές. Είναι περισσότερο «ήθική» — με

την πλατειά σημασία — ή πρόθεση του Ντοστογιέφσκι, και περισσότερο ρεαλιστική ή αντιμετώπιση του θέματος από τον Παπαδιαμάντη.

Στό βάθος του πρώτου κρύβεται μια συνείδηση θρησκευτική, δηλαδή δραματική, περιώδυνη, που πέρασε από έσωτερικές διαμάχες, έξάρσεις, άμφιβολίες, αντιφάσεις, καταστροφές. Του δεύτερου ή συνείδηση είναι εκκλησιαστική, κι' αν αντιφεγγίζει πάνω του την όρθρινή της άταραξία, δεν έπηρεάζει πάντα κι' άναγκαστικά την παράσταση που έχει από τη γύρω πραγματικότητα. Η καθολική έξήγηση του κόσμου δεν προβάλλει σαν αίτημα τραγικό για τον Παπαδιαμάντη. Δεοντολογία δογματική, ήσυχασμός, άμεριμνησία της ψυχής που φρονεί πως άλλουνοῦ δουλειά είναι ή λύση του προβλήματος, αν πρόβλημα υπάρχει. Κοιτάζει αντικειμενικά τη Φραγκογιαννού και δε νιώθει την ανάγκη να την κάνει άτομικό του εκπρόσωπο, γιατί κανένα πρόβλημα ήθικό δεν έχει να της διοχετέψει. Δεν του χρειάζεται το στόμα της για να μιλήσει αυτός ο ίδιος. Τη χειραγωγεί έτσι με σιγουριά προς την αντικειμενική της συνέπεια, της ρωμιάς χωριάτισσας που φτάνει στο σημείο να συγχύσει εδολώτατα το έγκληματικό της ψυχόρμητο με τη θρησκευτικήν έπιταγή της συνείδησής της. Έπικαλείται την Παναγία στις δύσκολες στιγμές της ή Φραγκογιαννού, και πιστεύει τον έαυτό της προορισμένον «άνωθεν» να σκοτώνει και να πνίγει. Βλέπει δυο κοριτσάκια να παίζουνε σε επικίνδυνο μέρος, και φαντάζεται πως της έκανε σημείο ο Θεός!... Ό συγγραφέας κρατάει την ήρωίδα του άποξενωμένην από την άτομική του ήθική συνείδηση, και συμερίζεται τόσο μονάχα το δράμα της, όσο χρειάζεται στον τεχνίτη να το συμεριστεί για να το άναπαραστήσει.

* *

Άνάφερα τρία - τέσσερα ξένα όνόματα ένδειχτικά, χωρίς ναχω την αξίωση ή τη μωρία να έξαντλήσω ένα τέτοιο θέμα. Οι βαθύτερες επιδράσεις, εκείνες που παίζουνε ρόλο καθοριστικό στην κοσμογονικήν ήλικία που πλάθεται ένας συγγραφέας, είναι οι λιγώτερο φανερές. Δεν είναι τα πρότυπα της τεχνικής του ή οι δασκάλοι του ύφους του. Τα όνόματα που ψελλίζουν άθέλητα τα χείλη του στις παρενθέσεις του δικού του μονολόγου, δεν κρύβουνε το μυστικό του αίνιγματος. Το μυστικό αυτό μπορεί κι' ο ίδιος να τ' έχει πιά ξεχάσει, μπορεί ακόμα να μη το άναλογίστηκε ποτέ, ή να μενε έκθαμβος αν είτανε δυνατό κάποια στιγμή να τ' άκούσει...

Είδικα για τον Παπαδιαμάντη, το έδαφος τέτοιας μελέτης είναι άγονο, γιατί οι έπι-

δράσεις που δέχτηκε δεν πρέπει να αναζητηθούν σε σχολές ή φίρμες. Σπούδασε βέβαια κι' αυτός σε κάποιο σχολειό, κάποιοί δασκάλοι τόν ξμαθαν να συλλαβίζει και να προφέρει. Μά η άγριωπή του έρμητικότητας, ο επίμονος καλογερικός συντηρητισμός του, εκφράσεις αποφασιστικές και κυρίαρχες της ιδιομορφίας του, είναι μάταιο να ζητιώνται σε μακρινές πατρίδες. Μακρινό μονάχα με την έννοια του χρόνου, όχι του τόπου, είναι τὸ ξεκίνημά του. Κι' εκεί, στὸ κρυφό σχολειό του καιρού της

δουλείας, στὸ Συναξάρι καὶ στὸ Ψαλτήρι που κρύβουν ανάμεσα στις σελίδες τους, φιλάργυρα καὶ ριγηλά, τὴν ξέπνοη ψυχὴ τοῦ Βυζαντίου, πεταλούδα ξερή, πρέπει ν' αναζητηθεῖ ἡ πηγὴ που γαλούχησε τὴ συνείδησή του.

Εἶναι ὁ τελευταῖος ἀντίλαλος μιᾶς ἐποχῆς που ἔφυγε ἀθεράπευτα, παίρνοντας μαζί της τὴν κρυφὴ νοσταλγία μιᾶς περασμένης ἐκπαγλῆς ζωῆς, τὴν ἀρνηση τῆς τωρινῆς καὶ τὸ φανατικὸ ὄνειρο μιᾶς μελλούμενης, αἰώνια ὠραίας.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

★

Πρέπει νὰ παρηγορώμεθα, διότι εἰς τοιοῦτους δυστυχεῖς καιρούς, ὅπου εὐρέθμεν, στενὰ εἶναι πανταχόθεν καὶ δὲν ὑποφέρομεν ἡμεῖς μόνον, ἀλλ' ὁ κόσμος ὅλος.

* *

Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω πάντοτε, ἰδίως δὲ κατὰ τὰς πανεκλάμπρους ταύτας ἡμέρας, νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστὸν μου, νὰ περιγράφω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ νὰ ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἔθνη. « Ἐὰν ἐπιλάθωμαί σου, Ἱερουσαλήμ, ἐπιλησθεῖν ἡ δεξιὰ μου, κολληθεῖν ἡ γλῶσσά μου τῷ λάρυγγί μου, ἐὰν οὐ μὴ σου μνησθῶ ».

* *

Ἡ βλασφημία εἶναι φυσικὸν προῖον τῆς δυστυχίας καὶ οὐχὶ τῆς ἀπιστίας.

* *

Ἡ ἀνάγκη τοῦ βίου καὶ ἡ συνήθεια δεσπόζουσι τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων.

Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ